

הרצל חקק

ראשי < מדורים < סופרים וספרים

סינדרום בן ציון
01/06/2007

ספרו החדש של הסופר הירושלמי וחוקר הקהילות היהודיות של מרכז אסיה בן-ציון יהושע, על תשעה-עשר סיפוריו, מדיף ריח עז של ירושלים הישנה. הוא סוחף אותנו למרחקים אפופי קסם ומנהגים קדומים בנכר. כבר מספרו הראשון "עיר באופק", הוכיח בן ציון יהושע שכוחו ביצירת אווירה מכושפת, ברקחת תערובת של חול בקודש, בתהייה על שורשיהם של מנהגים קדומים ופולחנים יצריים.

צמח ישועה

ספרו החדש "מילואים בשדות האורז", הוא מעדן משובח לכל חובבי הרפרטואר הייחודי כל כך ליהושע. אין סיכוי שאחזנו בספר סטרילי, שבו הדפים משמימים והעמודים עמוסים במבולים של זרם תודעה כבדים עד לעייפה. יהושע יודע לטלטל את גיבוריו בפלונטרים של חוויות מרעישות, חזיונות בלהה, גלגולי נשמות מעוררי צמרמורת. העלילות רחוקות מימי החול הרגילים ומן המקומות המוכרים, וכל כולן מעשה מרקחת של צבעים, טעמים וריחות – שילוב מטורף. תמצאו כאן בליל של אגדה ומציאות, כשפים ומיסטיקה, אהבות ושנאות, יצרים פרועים ורומנטיקה, תככים ומזימות.

בחלקו הראשון של הספר ('סיפורים מכאן') העלילות מתרחשות בירושלים הישנה בין שנות הארבעים לשנות הששים. בחלקו השני ('סיפורים משם') – הסיפורים מתנהלים בדרכי המדבר ובערים קדומות במרכז אסיה – איראן, אפגניסטן ואוזבקיסטן. סיפורי ירושלים ואלה המתרחשים בדרך המשי ובטולדו ספוגים תיאורים צבעוניים-מלבושים, רחובות, תבלינים. כך בסיפורי דרך המשי משרטט ב"צ יהושע את תפארת הלבוש האתני של הנשים במרכז אסיה, מטלטל את חושינו בצבע ובארומה של בשמים ותבלינים

בשיירות על דרך המשי.

העלילות עצמן, מרהיבות. אתה קורא לדוגמא, את הסיפור "צמח ישועה", על גביר יהודי אחד, וחש עין אחת צוחקת ועין אחת דומעת. הסיפור, ספק סאטירי ספק ביקורתי, עוסק בהיסחפותו של נבזריש יהודי המנסה להאדיר דמותו וחיי באמצעות תרומות שיניחו את שמו, והוא צולל במעמקי התבדות חלומותיו הגדולים. ככלל, גיבוריו של בן-ציון יהושע יוצאים הם אל מחוזות מרוחקים בעולם, ואנו מתלווים אליהם ומנסים לתהות אחר השינויים העוברים בנפשם במהלך ההרפתקאות המופלאות – ותמיד יש תחושה, שמעל מרחפת ידו הארוכה של המחבר, אותו כוח על של היוצר. היוצר מושך בחוטים מלמעלה ודואג להשיב בנים לגבולם – והם חוזרים לנקודת המוצא של הווייתם, מוצאים את שורש קיומם – ובמקרים רבים שבים אל עירם. בסיפורים המתרחשים כאן, השיבה היא אל הטבור, אל ירושלים.

מחשבות זרות

כבר מספרו הראשון "עיר באופק" נספגנו באהבה של יהושע לירושלים – וראינו עוצמת אהבה זו גם בספרו המרתק "תה אנגלי בירושלים" ובעיקר בתיאור הרוחות המשיחיות בעיר. בכתביו האחרים, "שתיקת התרנגול" ו"פורצי גדר" הוכיח יהושע כי כוחו רב לו בבניית סאגה משפחתית מלאה. תחומי עניינו ונושאי כתיבתו של בן-ציון יהושע שאובים ומשולבים בשורשיו – אביו שנולד באפגניסטן, הגיע כילד לירושלים בשנת 1898 והיה ממורי הדרך הראשונים בארץ ישראל שהובילו שיירות על סוסים ופרידות. הוא גם נודע בירושלים כמספר הסיפורים השכונתי בשבת בין מנחה למעריב. אמו היא בת למשפחת אלקלעי הספרדייה, שלה שורשים בני מאות שנים בירושלים. בן-ציון יהושע עצמו, סופר וחוקר, נולד בירושלים, כיהן בעבר כמנכ"ל הוצאת מאגנס באוניברסיטה העברית, ויצא בשליחויות לחילוף יהודים מארצות מצוקה.

ירושלים של בן ציון יהושע ציורית מאין כמוה, יצרית מאין כמוה – אוי לה מיוצריה הקדושים ואוי לה מיוצריה המטריפים. אנו רואים זאת בתיאור הסאטירי החריף של דמות החכמים בסיפור "צמח ישועה" ובסיפור "ורוניקה המטורפת". דימויו של המחבר כל כך ירושלמים וכל כך קרובים לעולם הדמויות: "לבו של חכם ברכיה הלם בחזקה כמשאית שאיבדה בלמים במורד הקסטל". דמויותיו של בן ציון יהושע הן תערובת של חול וקודש, ספרי תורה ומחשבות זרות. הכתיבה של יהושע ציורית, צבעונית, חודרת לאווירה הירושלמית הכובשת אותנו בניגודים שבה: "ריח כבד של בושם נמהל בריחות בור הספיגה שדבקו בחצר, בקמרונות בקשתות ובכתלים קלופי הטיח. ריחות זוועה של בית שימוש טורקי שהתמזגו בניחוחות קינמון, הל ציפורן וזנגוויל, שבקעו ממכתשי נחושת" (עמוד 50).

גלריית הדמויות פורשת לפנינו ירושלים של סתירות: יהיה זה המחזיר בתשובה שאינו ציצית שכולה תכלת, או הפרופסור לאתיקה – המטיף בשער, אך בחייו הפרטיים נוהג הוא לפי אמות מידה אחרות לחלוטין – וחלק מן העובדות מתגלות לאחר מותו. המחבר מצייר ירושלים שיש לו עליה דברי מוסר ותוכחה. הוא נועץ בגיבוריו את חוד הקולמוס שלו ומגלה לנו פנים חדשות במראה. בתוך דמויותיו הבדיניות הוא משלב דמויות שהטביעו את חותמן על החברה הישראלית – וכך הוא מצטט נאום דמינו של פרופסור ישעיהו לייבוזיץ על קברו של מורה המוסר באוניברסיטה, שדרכו הפוכה לחלוטין: "מי יהיה המוכיח בשער?", הזדעק פרופ' ישעיהו לייבוזיץ, ראשון הדוברים. קולו התנשא לאוקטבות גבוהות של נביא, הדהד מעל המצבות".

עולם מדהים ביופיו

ב'סיפורים משם' הוא מוליך אותנו אחר חליל הקסם שלו למחוזות רחוקים. אנו נחשפים בפני מציאות זרה, פוגשים עולם לא מוכר, הנראה כאגדה. "הבלדה על סמירה" – סיפור שעלילתו מתרחשת באזרביג'אן שבקווקז בשני מישורי זמן, או הסיפור הנפלא "רקואל רקואל" שעלילתו מתרחשת בין גלגולה של רחל הירושלמית, לבין רקואל בתו של דון שמואל הלוי. התיאורים המיסטיים וגלגולי נשמות הופכים את התיאורים לחלום, מציאות ואגדה. פרשיות היסטוריות מדהימות, הנוגעות לחיי היהודים של מרכז אסיה (אפגניסטן, איראן ובוכרה), מובאות כסיפורי עלילה מרתקים. רק סופר שיש לו ידע רב על הווי המקומות ועל המיסטיקה האופפת את התרבות המקומית באותם חבלי ארץ – יכול היה לרקוח בפנינו מבוכים עלילתיים כה סבוכים, כה רוויים בהקשרים היסטוריים, בתעלומות של גלגול נשמות וסיפורי אימה. הסיפור על סמירה והסיפור על רקואל יוצרים תחושה שאנו חיים בתקופה היסטורית אחרת, אך מצד שני העוצמה הפראית והקסם המוטרף

מטלטלים אותנו ויוצרים בנו תחושות הפוכות. סיומי הסיפורים כמו מוכיחים לנו שאין מציאות טהורה, שהכול תערובת חלומית, מרקחת של מציאות ודמיון. הדימויים מחזקים בנו את תחושת הפראיות והמוות השולטים באותם סיפורים ממחוזות רחוקים: "נסרי העץ האדימו כדם. הייתי דייר יחיד בקרוואן אדיר ממדים ומוכה בדידות. רק רוחותיהם של מאות נוסעים על דרך המשי עדיין ריחפו כאן" (עמוד 155).

בקטע אחר של הסיפור: "שרף העצים עלה מן הלהבות. הכתלים נתמלאו צלליות של תמשיחים חתומי פשר". סמירה הדמיונית משקה את הגיבור בחלב וסיפורי העבר מאיימים עליו: "גופי שב ונעור לחיים, אך בשמורות עיני דבק המוות. אינני יודע כמה זמן חלף, אולי שעות, אולי רגעים ואולי נצח. ריחפתי בין חלום למציאות. כאב עז ננעץ כפגיון חד בחזה שלי ובראשי הדהדו מהלומות קורנס" (עמוד 158).

בסיפור 'רקואל' נסחפת רחל טולדו אחר סיפור חייה הקסום של רקואל ממאה אחרת, מימי האינקוויזיציה, והמעגלים המשיקים בין חיי שתי הצעירות כמו יוצרים תחושה של "דלתות מסתובבות", חיים כפולים בזמנים שונים. כאשר רחל טולדו בת זמננו מגיע לאותו בית כנסת בו התחוללה הטרגדיה בחיי רקואל הקדומה, מצייר בן ציון יהושע מפגש מפתיע בין הזמנים, בין החוויות. מדריך התיירים שאינו ער לקשר בין הזמנים ובין הדמויות, ואינו מבין מדוע פניה של רחל "חיוורים כמו הסיד הלבן המשוח על הקירות", מרגיע את קהל המודרכים שלו: "אין מה להתרגש, גבירותי ורבותי. זאת תופעה ידועה, אנו קוראים לה, סינדרום טולדו" (עמוד 182).

על שער האחורי של אחד מספריו של בן ציון יהושע, כתב נתן יונתן: "פתחתי את הספר ולא הצלחתי להפסיק לקרוא בו כי הוא פשוט פתח לפני עולם מדהים ביופיו". דומה שכוחו של בן ציון יהושע עומד לו ברקימת עלילות מורכבות שבהן הזמן קסום והמקום מופלא – והמרקחת קולחת ומרתקת. אין לנו כיום הרבה מספרים שיודעים לרקוח לנו עלילות שיש בה תערובת כה מרתקת של קדושה וחול, היסטוריה קדומה ומציאות עכשווית, סערות רוח שכל כולן מיסטיקה ושיבה לנפשות מזמנים קדומים. אפשר לקרוא לסגנון הכובש שלו "סינדרום בן ציון". לבן ציון יהושע קול ייחודי בקרב קהל הסופרים – ולא פלא שרבים נמשכים אחר כתיבתו המיוחדת כל כך, הירושלמית כל כך.

מילואים